

บทที่ ๑

ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับคำประพันธ์

ความหมายของคำประพันธ์

ประพันธ์ หมายถึง แต่ง, เรียบเรียง, ร้อยกรอง, ผูกถ้อยคำเป็นข้อความเชิงวรรณคดี.
(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒)

คำประพันธ์ หมายถึง ถ้อยคำที่เรียบเรียงกัน โดยมีข้อบังคับจำกัดคำ และวรรคตอน
ให้รับสัมผัสกันไพเราะ. (เปลื้อง ณ นคร ใน ชุมนุมภาษาไทย คุรุสภา, ๒๕๑๘)

บทประพันธ์ หมายถึง เรื่องที่แต่งขึ้นเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรอง (ราชบัณฑิตยสถาน,
๒๕๔๒)

บทประพันธ์ หมายถึง เรื่องที่สร้างสรรค์ขึ้นจากความรู้สึกนึกคิดหรือจินตนาการของ
มนุษย์ (วาสนา บุญสม, ๒๕๔๐)

จากความหมายดังกล่าว คำว่า **ประพันธ์** จึงเกี่ยวข้องกับคำว่า **ร้อยแก้ว** และ**ร้อยกรอง**
ซึ่งมีความหมายดังนี้

ร้อยแก้ว หมายถึง ความเรียงที่สละสลวยไพเราะเหมาะเจาะด้วยเสียงและความหมาย.
(ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒)

ร้อยกรอง หมายถึง คำประพันธ์, ถ้อยคำที่เรียบเรียงให้เป็นระเบียบตามบัญญัติแห่ง
ฉันทลักษณ์ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒)

ร้อยกรอง หมายถึง คำประพันธ์ที่เรียบเรียงให้เป็นระเบียบตามบัญญัติแห่งฉันท
ลักษณ์ (ข้อบังคับสำหรับแต่งคำประพันธ์)โดยเน้นจังหวะของเสียงซึ่งเกิดจากการกำหนด
จำนวนพยางค์ (ในคำประพันธ์เรียกว่า คำ) เป็นวรรค เป็นบาท หรือเป็นบท การสลับ
นำหนักของเสียงหนักเบา (เรียกว่า ครุหลุ) การกำหนดระดับเสียงโดยบังคับเสียงวรรณยุกต์
การผูกคำคล้องจอง (เรียกว่า สัมผัส) เป็นต้น (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๘)

คำว่า **ร้อยกรอง** นี้เทียบเป็นภาษาอังกฤษ (วราภรณ์ บำรุงกุล, ๒๕๔๒) ว่า Poetry
หมายถึง คำประพันธ์ชั้นสูงซึ่งฟังถึงความถูกต้องทางฉันทลักษณ์และมีความไพเราะ
สละสลวยด้วยเสียง คำ และความหมาย ถ้าเป็นร้อยกรองชั้นรองลงมา เทียบกับคำว่า
Verse หมายถึง บทกลอนซึ่งมีความถูกต้องทางฉันทลักษณ์ แต่มีขนาดสั้นและอาจไม่
สละสลวยนัก

คำประพันธ์ จึงหมายถึง **ร้อยกรอง** ซึ่งเป็นถ้อยคำที่แต่งขึ้นมาโดยมีข้อบังคับที่เรียกว่า **ฉันทลักษณ์** นั้นเอง

นอกจากนี้ ยังมีอีกหลายคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน ได้แก่ **บทกวี** **คำกานท์** **กาพย์กลอน** **กวีนิพนธ์** **กวีวิจารณ์** **กลอน** เป็นต้น แต่ในที่นี้จะใช้คำว่า **คำประพันธ์** เพื่อหมายถึง **ร้อยกรอง** หรือถ้อยคำที่เรียบเรียงให้เป็นระเบียบตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ และใช้คำว่า **บทประพันธ์** เพื่อหมายถึง **เรื่อง**ที่แต่งขึ้นเป็น**ร้อยกรอง** เท่านั้น

ประเภทของคำประพันธ์

ในสมัยก่อนมีชื่อเรียกคำประพันธ์หลายชื่อ เช่น **กาพย์** **กลอน** **กาพย์ กลอนฉันท** **คำกานท์** **คำประดับ** **กวีนิพนธ์** **กวีวิจารณ์** ฯลฯ คำเหล่านี้มีความหมายกว้างคือหมายถึงคำประพันธ์ทุกประเภท ต่อมา ความหมายของคำเปลี่ยนไปโดยบางคำก็หมายถึงคำประพันธ์ประเภทหนึ่ง ๆ ที่มีแบบแผนบังคับต่างจากประเภทอื่น

นักภาษาศาสตร์ได้แบ่งคำประพันธ์ไทยตามความแตกต่างของลักษณะคำประพันธ์ ดังนี้ แบ่งเป็น ๖ ประเภท (อุปกิตศิลปสาร, ๒๕๓๙) คือ

๑. ร่าย
๒. โคลง
๓. กาพย์
๔. ฉันท
๕. กลอน
๖. เพลงต่างๆ

แบ่งเป็น ๗ ประเภท (กำชัย ทองหล่อ, ๒๕๓๗) คือ

๑. โคลง
๒. ร่าย
๓. ลิลิต
๔. กลอน
๕. กาพย์
๖. ฉันท
๗. กล

แบ่งเป็น ๕ ประเภท (ประทีป วาทิกทินกร, ๒๕๔๔) คือ

๑. กาพย์
๒. กลอน
๓. โคลง
๔. ฉันท
๕. ร่าย

ในที่นี้ จะแบ่งประเภทของคำประพันธ์ตามฉันทลักษณ์เป็น ๕ ประเภท โดยจะจัดคำประพันธ์ที่มีพื้นฐานอยู่นอกหลักเกณฑ์จากคำประพันธ์ ๕ ประเภทดังกล่าวนี้ รวมไว้ในคำประพันธ์อื่นๆ ดังนั้น จะได้ประเภทของคำประพันธ์ดังนี้

๑. กาพย์
๒. กลอน
๓. โคลง
๔. ฉันท
๕. ร่าย
๖. คำประพันธ์อื่นๆ

ส่วนการเรียงลำดับก่อนหลังนั้น การอธิบายคำประพันธ์แต่ละประเภทในเนื้อหาบทเรียนนี้จะเรียงลำดับประเภทของคำประพันธ์ตามที่ระบุใน “สาระและมาตรฐานการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔” (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๔) ดังนี้

ช่วงชั้นที่ ๑ (ป.๑-ป.๓) “สามารถเลือกใช้คำคล้องจองแต่งบทร้อยกรองง่ายๆ”

ช่วงชั้นที่ ๒ (ป.๔-ป.๖) “สามารถแต่งบทร้อยกรองประเภทกาพย์และกลอน...”

ช่วงชั้นที่ ๓ (ม.๑-ม.๓) “สามารถแต่งบทร้อยกรองประเภทกาพย์ กลอน และโคลง...”

ช่วงชั้นที่ ๓ (ม.๔-ม.๖) “สามารถแต่งบทร้อยกรองประเภทกาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ และร่าย...”

การกำหนดให้ศึกษาคำประพันธ์ดังกล่าวนี้ได้เรียงลำดับตามความคุ้นเคยของเด็กไทย คือ กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ และร่าย นั้นเอง

ฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์

ฉันทลักษณ์ หมายถึง ลักษณะแบบแผนของคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒) แบบแผนหรือข้อบังคับดังกล่าวมีอยู่ ๒ กลุ่ม คือ ลักษณะบังคับที่พบในคำประพันธ์ทุกประเภท เรียกว่า **ลักษณะแบบแผนทั่วไป** กับลักษณะที่พบในคำประพันธ์บางประเภท เรียกว่า **ลักษณะเฉพาะของคำประพันธ์แต่ละประเภท**

ลักษณะแบบแผนทั่วไป (พระยาอุปกิตศิลปสาร, ๒๕๓๙) มีดังนี้

๑. **คณะ** คือ การจัดหมวดหมู่มีส่วนใหญ่และส่วนย่อยตามลำดับ

๑.๑ **บท** คือ คำประพันธ์ตอนหนึ่งๆ มีมากน้อยแล้วแต่ประเภทของคำประพันธ์

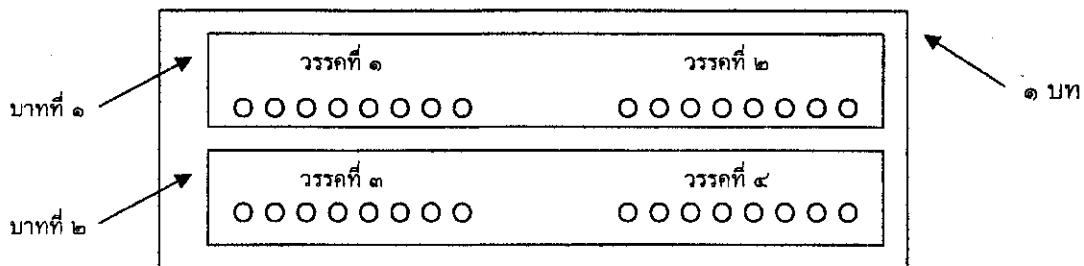
๑.๒ **บาท** คือ ส่วนย่อยของบท คำประพันธ์บทหนึ่งจะมีตั้งแต่ ๑ บาทถึง ๔ บาท

๑.๓ **วรรค** คือ ส่วนย่อยของบาท ๑ บาทจะมี ๑ วรรค หรือมากกว่านี้

๑.๔ **คำ** หรือ **พยางค์** คือ เสียงที่เปล่งออกมาครั้งหนึ่งๆ เป็นส่วนย่อยของวรรค

ตัวอย่าง

คณะของกลอนสุภาพ คือ ๑ บท มี ๒ บาท, ๑ บาท มี ๒ วรรค, ๑ วรรค มี ๗ – ๙ คำ
ดังแผนผัง

ลักษณะบังคับ คำ หรือ พยางค์ มีรายละเอียด (วราภรณ์ บำรุงกุล, ๒๕๔๒) ดังนี้

คำ คือเสียงที่เปล่งออกมาแล้วมีความหมายในตัว เรียกว่า **คำความหมาย** การนับคำประเภทนี้จะยึดความหมายเป็นหลัก เช่น ดี สมุทรร สกปรก นับเป็น ๑ คำทั้งสิ้น

พยางค์ คือเสียงที่เปล่งออกมา ๑ ครั้ง เรียกว่า คำพยางค์ การนับคำประเภทนี้จะยึดเสียงที่เปล่งออกมาเป็นหลัก เช่น สุข นับ ๑ พยางค์, โฉน นับ ๒ พยางค์, สวัสดิ์ นับ ๓ พยางค์ การนับคำในคำประพันธ์ขึ้นอยู่กับบริบทเป็นหลัก เช่น คำว่า “สยาม” ในโคลงสี่สุภาพว่า “หากสยามยังอยู่ยั้ง ยืนยง” นับเป็น ๑ คำความหมาย เพราะวรรคหน้านี้ต้องการ ๕ คำ แต่ในสยามมณีฉันท์ว่า “ชโยสยาม ณ ยามจะรุ่ง” นับเป็น ๒ คำพยางค์ เพราะวรรคนี้ต้องการ ๘ คำ การกำหนดคณของคำประพันธ์แต่ละประเภทก็แตกต่างกันไป ดังจะอธิบายรวมในลักษณะเฉพาะของคำประพันธ์แต่ละประเภท ในหัวข้อถัดไป

๒. สัมผัส คือ การคล้องจองแห่งคำประพันธ์ แบ่งเป็นประเภทดังนี้

ก. แบ่งตามตัวอักษร

๑) **สัมผัสสระ** คือ พยางค์ที่ประสมสระเดียวกัน และถ้ามีตัวสะกดก็อยู่ในมาตราเดียวกัน ทั้งนี้ เสียงพยัญชนะจะต่างกัน เช่น นี้ - ดี, ลักษณะ - ศักดิ์, กานท์ - ชาญ เป็นต้น

หรือเสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน แต่เสียงวรรณยุกต์กับเสียงตัวสะกดจะต้องต่างกัน เช่น ล่า - ล้า, เขี้ยว - เคี้ยว, คร - ซ้อน เป็นต้น (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๘)

๒) **สัมผัสพยัญชนะ** (แต่เดิมเรียกว่า สัมผัสอักษร) คือ พยางค์ที่ใช้พยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน เช่น รื่น - ไรย, ฉั้น - ช่อ - ชื่น, ทราบ - เสร้า - คร - ชา เป็นต้น

ข. แบ่งตามตำแหน่ง

๑) **สัมผัสนอก** คือ สัมผัสสระที่อยู่ภายนอกวรรค ถือเป็นสัมผัสบังคับ เช่น ตัวอย่าง

“แม่รักลูกลูกก็รู้อยู่ว่ารัก คนอื่นสักหมิ่นแสนไม่แมนเหมือน
จะกินนอนนอนว่าเมตตาเดือน จะจากเรือนร้างแม่ไปแต่ตัว”
คำสัมผัสคือ รัก - สัก และ เหมือน - เดือน - เรือน

๒) **สัมผัสใน** คือ สัมผัสสระหรือสัมผัสพยัญชนะที่อยู่ภายในวรรคเดียวกัน เป็นสัมผัสไม่บังคับ แต่นิยมให้มีสัมผัสเพราะทำให้เกิดคำคล้องจองไพเราะรื่นหูยิ่งขึ้น แบ่งเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

สัมผัสชิด คือ สัมผัสที่อยู่ชิดกัน เช่น

สัมผัสสระ - ขึ้นกกดกททุกขขยยาก แสนลำบากจากเวียงไชย
สัมผัสพยัญชนะ - ฤจะสู้สายรักจากใจแม่ พิสุจนแก้สายส่งดำรงคำ

สัมผัสคั่น คือ สัมผัสที่ไม่อยู่ติดกัน มีคำอื่นมาคั่นอยู่ตรงกลาง เช่น

สัมผัสสระ - ธงชาติไทยไกวกวัดสะบัดพร้าว

สัมผัสพยัญชนะ - ปางพุ่มมาดสมานสมาลย์สมร

หมายเหตุ สัมผัสสระที่เป็นสัมผัสใน อาจใช้เสียงสระสั้นยาวคู่กัน เช่น
ใจ-กาย (ไอ-อาย), ธรรม-งาม (อัม-อาม) เป็นต้น

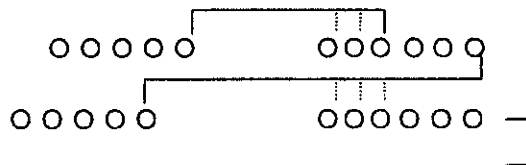
ลักษณะเฉพาะของคำประพันธ์แต่ละประเภท (อุปกิตศิลปสาร, ๒๕๓๙ และกำชัย ทองหล่อ, ๒๕๓๗) มีดังนี้

๑. กาพย์

กาพย์ เป็นคำประพันธ์ที่กำหนดเพียงคณะและสัมผัส กาพย์ที่นิยมแต่งในปัจจุบัน ได้แก่ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์ ถ้าใช้กาพย์หลายชนิดแต่งคละกัน เรียกว่า คำกาพย์ นอกจากนี้ กาพย์ยังอาจเรียกชื่อตามการนำไปใช้ เช่น กาพย์เห่เรือ กาพย์ขับไม้ เป็นต้น

๑.๑ กาพย์ยานี ๑๑ (กาพย์ยานีลำน่าน, กาพย์ ๑๑)

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกาพย์ยานี จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง บทประพันธ์ประเภทกาพย์ยานี จำนวน ๒ บท

“เริ่มแต่งกาพย์ยานี	อ่านวิธีแล้วท่องจำ
วรรคหน้ามีห้าคำ	วรรคหลังหกยกตามไป
สองวรรคหนึ่งบาทพริ้ว	สิบเอ็ดคำจำขึ้นใจ
สองบาทจึงจะได้	ครบหนึ่งบทจดจำดี”
	(ขันธ์ชัย อธิเกียรติ)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๔ วรรค หรือมี ๒ บาท, ๑ บาท มี ๒ วรรค คือ วรรคหน้ามี ๕ คำ และวรรคหลังมี ๖ คำ (รวม ๑ บาท มี ๑๑ คำ)

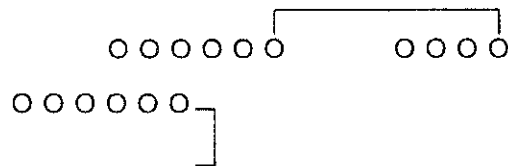
๒. สัมผัส - คำสุดท้ายวรรคแรกสัมผัสกับคำที่สามของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓

บางตำรากล่าวว่า คำสุดท้ายวรรคแรกสัมผัสกับคำที่หนึ่ง หรือสอง หรือสาม ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ และอาจมีสัมผัสจากคำสุดท้ายวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำที่หนึ่ง หรือสอง หรือสาม ของวรรคที่ ๔ เพิ่มขึ้นก็ได้

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายวรรคที่ ๒ ของบทถัดไป

๑.๒ กาพย์ฉับบึง ๑๖ (กาพย์ฉับบ่า)

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกาพย์ฉับบึง จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง บทประพันธ์ประเภทกาพย์ฉับบึง จำนวน ๒ บท

“กาพย์หนึ่งฟังดูจำนวน สามวรรคชี้ชวน
 วรรคต้นวรรคท้ายหกคำ
 วรรคกลางมีสี่ขึ้นห้า ครบสิบหกจำ
 หนึ่งบทฉับบึงบอกไป”

(*ชั้นรัชชย อธิเกียรติ*)

ฉันทลักษณ์

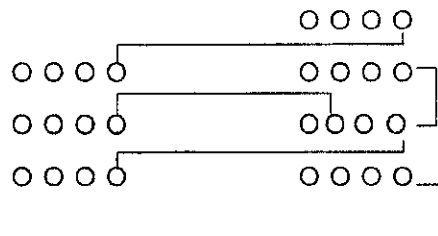
๑. คณะ - ๑ บท มี ๓ วรรค วรรคแรกและวรรคที่ ๓ มีวรรคละ ๖ คำ วรรคที่ ๒ มี ๔ คำ (รวม ๑ บท มี ๑๖ คำ)

๒. สัมผัส - คำสุดท้ายวรรคแรกสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของบทต้น สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคแรกของบทถัดไป

๑.๓ กาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ (กาพย์สุรางคนา)

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง บทประพันธ์ประเภทกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ จำนวน ๒ บท

	“สุรางคนางค์
เจ็ดวรรคจัดวาง	ให้ถูกวิธี
วรรคหนึ่งสี่คำ	จงจำให้ดี
บทหนึ่งจึงมี	ยี่สิบแปดคำ
	หากแต่งต่อไป
สัมผัสตรงไหน	จำให้แม่นยำ
คำท้ายวรรคสาม	ติดตามประจำ
สัมผัสกับคำ	ท้ายบทต้นแล”
	(จะประนี๋ นาคกรรพ)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ – ๑ บท มี ๗ วรรค วรรคละ ๗ คำ (รวม ๑ บท มี ๒๘ คำ)

๒. สัมผัส – คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๕ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๖, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสกับคำที่สองของวรรคที่ ๕

สัมผัสระหว่างบท – คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ของบทถัดไป

หมายเหตุ – รูปแบบการเขียนกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ อาจเขียนบทหนึ่งเป็นสองบรรทัด คือ บรรทัดแรกมี ๓ วรรคและบรรทัดที่ ๒ มี ๔ วรรค ก็ได้

– วรรณคดีในอดีตอาจพบว่า กวีมักแต่งวรรคที่ ๔ กับวรรคที่ ๕ ไม่มีการสัมผัสกัน

๑.๕ กาพย์สุรางคนางค์ ๓๒ ใช้ฉันทลักษณ์เช่นเดียวกับกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ แต่เพิ่มวรรคหน้าอีก ๑ วรรค โดยให้คำสุดท้ายของวรรคที่เพิ่มใหม่นี้สัมผัสกับคำที่สองของวรรคถัดมา

๒. กลอน

ในสมัยโบราณคำว่า *กลอน* ใช้เรียกคำประพันธ์ทุกประเภท ต่อมา ใช้เรียกเป็นคำประพันธ์ประเภทหนึ่ง แต่ก็ยังคงเรียกคำประพันธ์ในความหมายรวมๆ ว่า *กลอน*

กลอน เป็นคำประพันธ์ที่นอกจากกำหนดคณะและสัมผัสแล้ว ยังกำหนดเสียงวรรณยุกต์ ทำยวรรคด้วย ดังนี้

- ๑) คำสุดท้ายของวรรคแรกเรียก *วรรคสลบ* หรือ *วรรคดับ* ไม่นิยมใช้เสียงสามัญ
- ๒) คำสุดท้ายของวรรคที่สองเรียก *วรรครับ* นิยมใช้เสียงจัตวา ห้ามใช้เสียงสามัญและเสียงตรี
- ๓) คำสุดท้ายของวรรคที่สามเรียก *วรรครอง* นิยมใช้เสียงสามัญ ห้ามใช้เสียงจัตวา
- ๔) คำสุดท้ายของวรรคที่สี่เรียก *วรรคส่ง* นิยมใช้เสียงสามัญ ห้ามใช้เสียงจัตวา

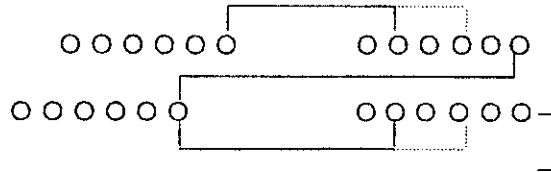
กลอน มีหลายประเภท ดังนี้

๒.๑ กลอนสุภาพ

กลอนสุภาพ แต่เดิมเรียก *กลอนตลาด* มีหลายประเภท ดังนี้

๒.๑.๑ กลอนหก

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกลอนหก จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง บทประพันธ์ประเภทกลอนหก จำนวน ๑ บท

“กลอนหกบทหนึ่งพึงคิด ประดิษฐ์สี่วรรคจัดสรร
วรรคหนึ่งพึงจำสำคัญ ราพันเพียงหกคำพอ”
(*จันทร์ชัย อธิเกียรติ*)

ฉันทลักษณ์

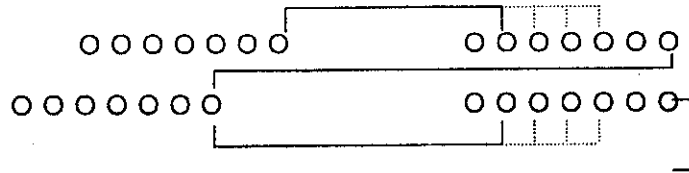
๑. คณะ - ๑ บท มี ๔ วรรค หรือ ๒ บาท หรือ ๒ คำกลอน, ๑ บาทมี ๒ วรรค วรรคละ ๖ คำ
๒. สัมผัส - คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำที่สองหรือคำที่สี่ของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำที่สองหรือคำที่สี่ของวรรคที่ ๔

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ของบทถัดไป

๒.๑.๒ กลอนเจ็ด

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกลอนเจ็ด จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง บทประพันธ์ประเภทกลอนเจ็ด จำนวน ๑ บท

“กลอนเจ็ดจำแบบว่าหนึ่งบท กำหนดสี่วรรคจักสร้างสรรค์
หนึ่งวรรคเจ็ดคำจึงร่ำพัน ครบครันกลอนเจ็ดสำเร็จดี”
(ขันชัย อธิเกียรติ)

ฉันทลักษณ์

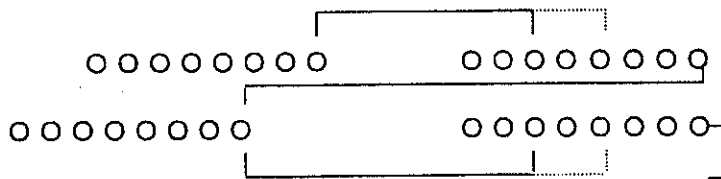
๑. คณะ - ๑ บท มี ๔ วรรค หรือ ๒ บาท หรือ ๒ คำกลอน, ๑ บาทมี ๒ วรรค วรรคละ ๗ คำ

๒. สัมผัส - คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำที่สองหรือคำที่สามหรือคำที่สี่หรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำที่สองหรือคำที่สามหรือคำที่สี่หรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๔

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ของบทถัดไป

๒.๑.๓ กลอนแปด

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกลอนแปด จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง คำประพันธ์ประเภทกลอนแปด จำนวน ๒ บท

“กลอนสุภาพแปดคำประจำบ่อน อ่านสามตอนทุกวรรคประจักษ์แถลง
ตอนต้นสามตอนสองสองแสดง ตอนสามแจ้งสามคำครบจำนวน
กำหนดบทระยะกะสัมผัส ให้ฟาดพืดขัดความตามกระสวน
วางจังหวะกะทำนองต้องกระบวน จึงจะชวนฟังเสนาะเพราะจับใจ”
(ประชุมลำน่าน, หลวงธรรมาภิวัฒน์ (ถึก จิตรกรถึก))

ฉันทลักษณ์

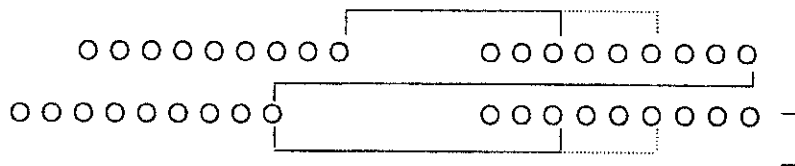
๑. คณะ - ๑ บท มี ๔ วรรค หรือ ๒ บาท หรือ ๒ คำกลอน, ๑ บาทมี ๒ วรรค
วรรคละ ๘ คำ

๒. สัมผัส - คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำที่สามหรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๒,
คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัส
กับคำที่สามหรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๔

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่สองของ
บทถัดไป

๒.๑.๔ กลอนเก้า

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกลอนเก้า จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง คำประพันธ์ประเภทกลอนเก้า จำนวน ๑ บท

“เขาวาเรา เรอาอย่าโกรธ ลงโทษเขา ในเมื่อเรา ไม่ได้เป็น อย่างเขาวา
 หากว่าเรา นั้นเป็นจริง ตั้งวาจา เมื่อเขาวา อย่าโกรธเขา เราเป็นจริง”
 (สำนวนเก้า)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๔ วรรค หรือ ๒ บาท หรือ ๒ คำกลอน, ๑ บาทมี ๒ วรรค
วรรคละ ๘ คำ

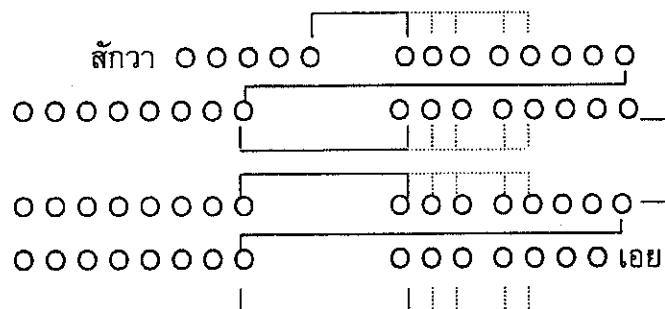
๒. สัมผัส - คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำที่สามหรือคำที่หกของวรรคที่ ๒,
คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัส
กับคำที่สามหรือคำที่หกของวรรคที่ ๔

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่สองของ
บทถัดไป

หมายเหตุ กลอนสุภาพจะใช้กลอนแปดเป็นส่วนใหญ่ โดยบางวรรคอาจมี ๗ คำ หรือ ๘ คำ
บ้างก็ได้

๒.๒ กลอนสี่กวาง

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกลอนสี่กวาง จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง คำประพันธ์ประเภทสี่กวาง จำนวน ๑ บท

“สักวาขึ้นต้นเป็นคำแรก   บทหนึ่งแจกจำนวนให้ถ้วนถี่
มีแปดวรรคจักรบบรรจบดี   เรียกว่าสี่คำกลอนสอนตามตรง
หกเจ็ดคำจำประจักษ์หนึ่งวรรคได้   อาจแต่งไปแปดเก้าคำตามประสงค์
แต่วรรคจบจวบจวนควรบรรจง   ต้องเขียนส่งคำสุดท้ายใช้ว่าเอย”
(ชนรัชชัย อธิเกียรติ)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๘ วรรค หรือ ๔ บาท หรือ ๔ คำกลอน, ๑ บาท มี ๒ วรรค วรรคละ ๖ - ๙ คำ

๒. สัมผัส - ขึ้นอยู่กับจำนวนคำในแต่ละวรรค เช่น หากวรรคหนึ่งมีแปดคำตามแผนผัง สัมผัสบังคับคือ คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำที่หนึ่ง สอง สาม สี่หรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำที่หนึ่ง สอง สาม สี่หรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๔ เป็นต้น

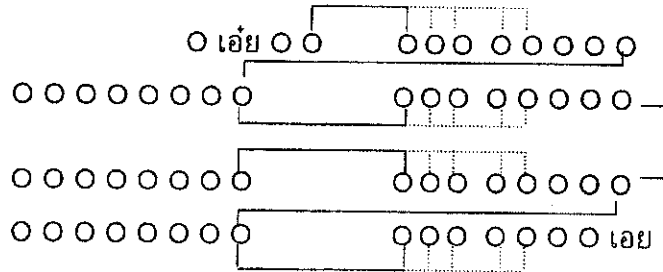
สัมผัสระหว่างบาท - คำสุดท้ายของบาทที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของบาทที่ ๓

ไม่มีสัมผัสระหว่างบท ถ้าจะแต่งบทต่อไป ต้องขึ้นต้นบทสี่กวางใหม่

๓. ขึ้นต้นบทด้วยคำว่า “สักวา” และลงท้ายด้วยคำว่า “เอย”

๒.๓ กลอนดอกสร้อย

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกลอนดอกสร้อย จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง คำประพันธ์ประเภทกลอนดอกสร้อย จำนวน ๑ บท

“ดอกเอ๋ยดอกสร้อย   บรรจงร้อยเรียงวรรคตามอักษร
บทหนึ่งนั้นท่านมีสี่คำกลอน   ทุกวรรคตอนต้องสัมผัสจัดเร็วไว
วรรคแรกเริ่มเต็มเอ๋ยตามบัญญัติ   วรรคอื่นจัดหกเจ็ดแปดคำใส่
จักสำเร็จเสร็จถ้วนกระบวนไป   วรรคจบอย่าลืมใช้คำว่าเอ๋ย”
(ชั้นรัชชย อธิเกียรติ)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๘ วรรค หรือ ๔ บาท หรือ ๔ คำกลอนเป็นอย่างน้อย, ๑ บาท มี ๒ วรรค วรรคแรกมี ๔ คำ วรรคต่อไปวรรคละ ๖ - ๘ คำ,

๒. สัมผัส - ขึ้นอยู่กับจำนวนคำในแต่ละวรรค เช่น หากวรรคหนึ่งมีแปดคำตามแผนผัง สัมผัสบังคับคือ คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำที่หนึ่ง สอง สาม สี่หรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำที่หนึ่ง สอง สาม สี่หรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๔ เป็นต้น

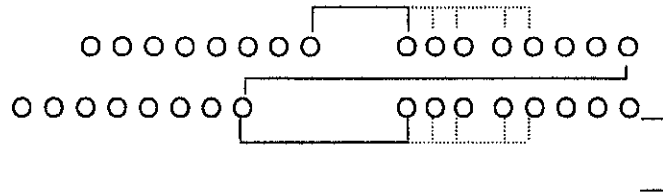
สัมผัสระหว่างบาท - คำสุดท้ายของบาทที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของบาทที่ ๓

๓. วรรคแรกมีคำที่ ๑ และ ๓ เป็นคำตั้งคำเดียวกัน คำที่ ๒ เป็นคำว่า เอ๋ย, คำสุดท้ายของบท จะใช้คำธรรมดาหรือลงท้ายด้วยคำว่า “เอ๋ย”

หมายเหตุ - ในบทละคร อาจใช้คำว่า “เอ๋ย” แทนคำว่า “เอ๋ย” เช่น “รถเอयरวิมาน” เป็นต้น หรือบางครั้งตัดคำสองคำแรกในวรรคแรก เช่น “ดวงเอ๋ยดวงตา” เหลือเพียง “ดวงตา” เป็นต้น

๒.๔ กลอนบทละคร

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกลอนบทละคร จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง คำประพันธ์ประเภทกลอนบทละคร จำนวน ๒ บท

“เมื่อนั้น	ท้าวพันชุมทรงฟังแล้วนั่งนิ่ง
ไทยคนนี้มีบุญญาเกล้าจริงจริง	จะละทิ้งข้าไว้ไม่เป็นการ
จึงมีพระราชบัญชา	แก่พญาเดโชยอดทหาร
ตัวเรานี้มีบุญญาธิการ	“ไม่มีใครเปรียบปานแต่เดิมมา”

(บทละครรำเรื่องพระร่วง, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๔ วรรค หรือ ๒ บาท หรือ ๒ คำกลอน, ๑ บาทมี ๒ วรรค วรรคละ ๖ - ๘ คำ

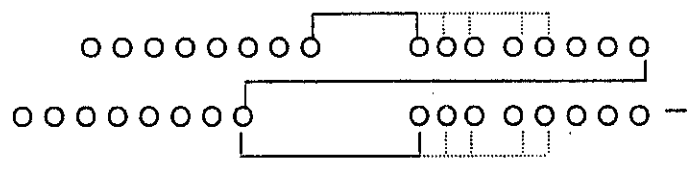
๒. สัมผัส - ขึ้นอยู่กับจำนวนคำในแต่ละวรรค เช่น หากวรรคหนึ่งมีแปดคำตามแผนผัง สัมผัสบังคับคือ คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำที่หนึ่ง สอง สาม สี่หรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำที่หนึ่ง สอง สาม สี่หรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๔ เป็นต้น

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่สองของบทถัดไป

หมายเหตุ วรรคแรกมักมีคำขึ้นต้น เช่น เมื่อนั้น บัดนั้น มาจะกล่าวบทไป เป็นต้น หรือขึ้นต้นอย่างกลอนดอกสร้อย, คำสุดท้ายของบทอาจใช้คำว่า “เออ” หรือ “เทอญ”

๒.๕ กลอนเสภา

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกลอนเสภา จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง คำประพันธ์ประเภทกลอนเสภา จำนวน ๒ บท

“โอ้เจ้าพินีนมณฑลของแม่เอ๋ย   เจ้าไม่เคยให้ชายเสนาหา
ร้อยชั่งจงฟังคำมารดา   นี้คู่เคยของเจ้ามาแต่ก่อนแล้ว
ร้อยคนพันคนไม่ดลใจ   จำเพาะเจาะได้เจ้าพลายแก้ว
แม่เลี้ยงไว้มิให้อันใดแพว   แต่แนวไม้เบรียะหนึ่งไม่ต้องตัว”

(เสภาขุนช้างขุนแผน, พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๔ วรรค หรือ ๒ บาท หรือ ๒ คำกลอน, ๑ บาทมี ๒ วรรค วรรคละ ๖ - ๑๐ คำ

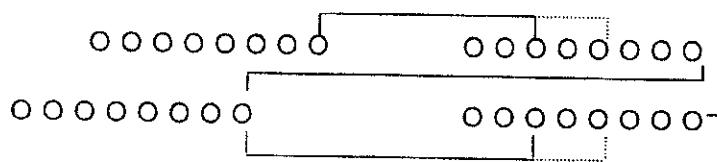
๒. สัมผัส - ขึ้นอยู่กับจำนวนคำในแต่ละวรรค เช่น หากวรรคหนึ่งมีแปดคำตามแผนผัง สัมผัสบังคับคือ คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำที่หนึ่ง สอง สาม สี่หรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำที่หนึ่ง สอง สาม สี่หรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๔ เป็นต้น

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่สองของบทถัดไป

หมายเหตุ วรรคแรกมักมีคำขึ้นต้น เช่น ครานั้น.... เป็นต้น

๒.๖ กลอนนิราศ

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทกลอนนิราศ จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง คำประพันธ์ประเภทกลอนนิราศ จำนวน ๒ บท บทแรกเป็นบทขึ้นต้นนิราศ

“โอ้สังเวชวาสนานิจาเอ๋ย
จะมีคูมิได้อยู่ประคองเขย   ต้องละเลยดวงใจไว้ไกลดา
ถึงทุกซี้ใครในโลกที่โศกเศร้า   ไม่เหมือนเราภูมรินถวิลหา
จะพลัดพรากจากกันไม่ทันลา   ใช้แต่ตาต่างถ้อยสุนทรวอน”
(นิราศเมืองแกลง, สุนทรภู่)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๔ วรรค หรือ ๒ บาท หรือ ๒ คำกลอน, ๑ บาท มี ๒ วรรค วรรคละ ๗ - ๘ คำ

๒. สัมผัส - ขึ้นอยู่กับจำนวนคำในแต่ละวรรค เช่น หากวรรคหนึ่งมีแปดคำตามแผนผัง สัมผัสบังคับคือ คำสุดท้ายของวรรคแรก สัมผัสกับคำที่สาม หรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ สัมผัสกับคำที่สามหรือคำที่ห้าของวรรคที่ ๔ เป็นต้น

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่สองของบทถัดไป

หมายเหตุ ๑. วรรคแรกมักขึ้นต้นด้วยคำว่า "นิราศ" และลงท้ายเรื่องด้วยคำว่า "เอย"

๒. บทแรกของนิราศมักขึ้นต้นด้วยวรรครับ

๒.๗ กลอนเพลงยาว ใช้ฉันทลักษณ์เช่นเดียวกับกลอนนิราศ แต่มีเนื้อหาต่างกัน คือกลอนเพลงยาวเป็นสารรัก คร่ำครวญ ดัดพ้อ พรรณนาถึงความรักหรือความทุกข์ แต่ละบทไม่ยาวนาน ส่วนกลอนนิราศเป็นการพรรณนาถึงคนรักที่ต้องจากกันไกล จึงมักคร่ำครวญยาวนาน โดยใช้ชื่อสถานที่หรือธรรมชาติตามเส้นทางหรือกาลเวลาประกอบารพรรณนานั้นด้วย

๒.๘ กลอนนิทานหรือกลอนนิยาย ใช้ฉันทลักษณ์เช่นเดียวกับกลอนนิราศ แต่มีเนื้อหาแตกต่างกัน คือ กลอนนิทานเป็นการเล่านิทานด้วยคำกลอน

๒.๘ กลอนเพลงปฏิพากย์ เป็นกลอนที่ใช้ร้องโต้ตอบกัน ถือเป็นเพลงพื้นบ้าน โดยจะนำไปอธิบายในหัวข้อต่อไป

๓. โคลง

โคลง เป็นคำประพันธ์ที่นอกจากกำหนดคณะและสัมผัสแล้ว ยังกำหนดคำเอกคำโท และอาจมีคำสร้อยด้วย ดังนี้

คำเอก คือ คำที่มีรูปวรรณยุกต์เอก เช่น พ่อ แม่ เก่า ใหม่ เป็นต้น หรือเป็นคำตาย เช่น จะ ดู เกอะ ซิ เป็นต้น

คำโท คือ คำที่มีรูปวรรณยุกต์โท เช่น น้อง ช่าง ต้อง เสี่ยว เป็นต้น

โคลงบางบทอาจมีคำในตำแหน่งบังคับของคำเอกคำโท เรียกว่า *คำเอกโทษหรือคำโทโทษ* ดังนี้

คำเอกโทษ คือ คำที่เปลี่ยนให้เป็นรูปวรรณยุกต์เอก เพื่อใช้แทนคำเอก เช่น *เค่า(เข้า) ญา(หญ้า)* เป็นต้น

คำโทโทษ คือ คำที่เปลี่ยนให้เป็นรูปวรรณยุกต์โท เพื่อใช้แทนคำโท เช่น *ฉ้วย(ช่วย) หญ้าย(ง่าย)* เป็นต้น

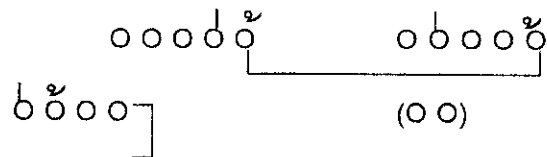
คำสร้อย คือ คำที่ใช้สำหรับลงท้ายบาทของคำประพันธ์ เพื่อเติมคำหรือความให้ครบความหมาย ครบจำนวน หรือให้ไพเราะขึ้น คำสร้อยบางบทอาจมีสองคำ คำแรกเรียกว่า *คำตัน* จะเป็นคำที่มีความหมาย และอีกคำหนึ่งเรียกว่า *คำท้าย* จะไม่มีความหมาย เช่น *จริงแฮ เกิดรา บารนี้ ควรถา นามแม่* เป็นต้น

โคลงแบ่งได้เป็น ๓ ประเภท ได้แก่ โคลงโบราณ โคลงตัน และโคลงสุภาพ แต่ละประเภทก็แบ่งชนิดย่อยเป็นหลายชนิด แม้ว่าโคลงทั้งสามประเภทจะมีคณะเหมือนกัน แต่ก็มีลักษณะที่ต่างกัน คือ โคลงโบราณ ไม่บังคับคำเอกคำโท แต่บังคับสัมผัส ส่วนโคลงตันจะบังคับคำเอกคำโทและสัมผัส โคลงทั้งสองประเภทนี้ต่างจากโคลงสุภาพตรงที่วรรคสุดท้ายของโคลงชนิดย่อยหลายชนิดจะมี ๒ คำ แต่วรรคสุดท้ายของโคลงสุภาพแต่ละชนิดจะมี ๔ คำ ในบทเรียนนี้จะกล่าวถึงเฉพาะโคลงสุภาพซึ่งนิยมแต่งและอ่านกันอยู่มาก

โคลงสุภาพ มีหลายประเภท ดังนี้

๓.๑ โคลงสองสุภาพ

แผนผัง

ตัวอย่าง

“โคลงสองเป็นอย่างนี้   แสดงแก่กุลบุตรชี้
 เช่นให้เห็นเลบง   แบบนา”
 (ของแก้ว)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๓ วรรค วรรคที่ ๑ และวรรคที่ ๒ มีวรรคละ ๕ คำ วรรคที่ ๓ มี ๔ คำ อาจมีหรือไม่มีคำสร้อย ๒ คำที่ท้ายบท

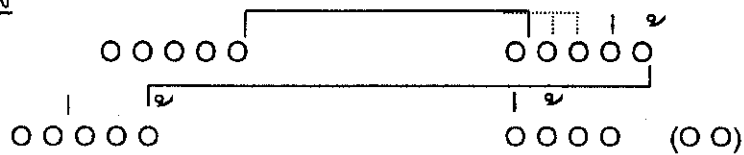
๒. สัมผัส - คำสุดท้ายวรรคแรก สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของวรรคที่ ๓ ในบทต้น สัมผัสกับคำที่หนึ่ง หรือ สอง หรือสามของวรรคแรกในบทถัดไป

๔. คำเอกคำโท - มีคำเอก ๓ แห่ง คำโท ๓ แห่ง

๓.๒ โคลงสามสุภาพ

แผนผัง

ตัวอย่าง

“โคลงสามแปลกโคลงสอง วรรคหนึ่งพึงเติมแล้ว	ตามทำนองที่แท้ เล่านี้จงยล เยี่ยงเทอญ” (ของเก่า)
---	--

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๔ วรรค วรรคที่ ๑, ๒ และ ๓ มีวรรคละ ๕ คำ วรรคที่ ๔ มี ๔ คำ อาจมีหรือไม่มีคำสร้อย ๒ คำที่ท้ายบท

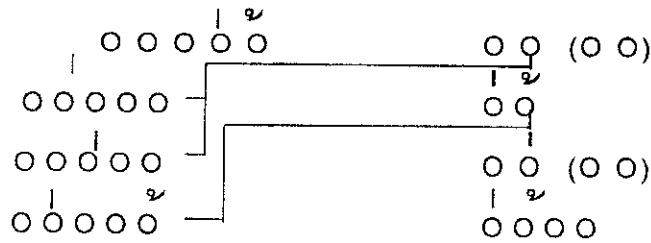
๒. สัมผัส - คำสุดท้ายวรรคแรก สัมผัสกับคำที่หนึ่ง สอง หรือสามของวรรคที่ ๒ และ คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓

๓. สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสกับคำที่หนึ่ง หรือสอง หรือ สามของวรรคแรกในบทถัดไป

๔. คำเอกคำโท - มีคำเอก ๓ แห่ง คำโท ๓ แห่ง

๓.๓ โคลงสี่สุภาพ

แผนผัง

ตัวอย่าง

“เสียงลือเสียงเล่าอ้าง	อันใด พี่เอ๋ย
เสียงย่อมยอศใคร	ทั่วหล้า
สองเชือกพี่หลับไหล	ลืมนั้น ฤาพี่
สองพี่คิดเองอ้า	อย่าได้ถามเมื่อ”

(ลิลิตพระลอ)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๔ บาท, ๑ บาท มี ๒ วรรค วรรคหน้ามี ๕ คำ วรรคหลังของบาทที่ ๑, ๒ และ ๓ มี ๒ คำ วรรคหลังของบาทที่ ๔ มี ๔ คำ อาจมีหรือไม่มีคำสร้อย ๒ คำที่ท้ายบาทที่ ๑ และ ๓

๒. สัมผัส - คำสุดท้ายของวรรคหลังบาทแรก สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคหน้าบาทที่ ๒ และสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคหน้าบาทที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคหลังบาทที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคหน้าบาทที่ ๔

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ ในบทต้น สัมผัสกับคำที่หนึ่ง หรือสอง หรือสามของวรรคแรกในบทถัดไป

๔. คำเอกคำโท - มีคำเอก ๗ แห่ง คำโท ๔ แห่ง

๓.๔ โคลงสี่สุภาพตรีเพรพรรณ ใช้ฉันทลักษณ์เช่นเดียวกับโคลงสี่สุภาพ แต่เปลี่ยนสัมผัสในบาทที่ ๒ จากคำสุดท้ายของวรรคหน้าเป็นคำที่สามของวรรคหน้า

๓.๕ โคลงสี่สุภาพจัตวาทัณฑ์ ใช้ฉันทลักษณ์เช่นเดียวกับโคลงสี่สุภาพ แต่เปลี่ยนสัมผัสในบาทที่ ๒ จากคำสุดท้ายของวรรคหน้าเป็นคำที่สี่ของวรรคหน้า, ให้คำที่ ๒ กับคำที่ ๓ ในบาทที่ ๒ สัมผัสกัน และให้คำที่ ๒ กับคำที่ ๓ ในบาทที่ ๓ สัมผัสกัน

๓.๖ โคลงกระทู้ ใช้ฉันทลักษณ์เช่นเดียวกับโคลงสี่สุภาพ แต่ตั้งคำหน้าแต่ละบาท ตั้งแต่ ๑ คำ ถึง ๔ คำ เป็นคำกระทู้ เรียกว่าโคลงกระทู้หนึ่ง โคลงกระทู้สอง เป็นต้น ดังนี้
 โคลงกระทู้หนึ่ง ชนิดที่คำข้างหน้าไม่มีความหมาย แต่สามารถแต่งให้มีความหมายได้

โก มลเดียรดาษพื้น	สินธุ์
วา ลุการะดับดู	ตั้งแก้ว
ปา รังระบัดปู	ปุยนุ่น เปรียบถา
เปิด จอกกระจับแผ้ว	ผ่องน้ำเห็นปลา"

(โคลงแต่งถวายสมเด็จพระนารายณ์, ศรีปราชญ์)

โคลงกระทู้หนึ่ง ชนิดที่คำข้างหน้าเป็นคำคำเดียวกัน

"เสีย สิ้นสงวนศักดิ์ไว้	วงศ์หงส์
เสีย ศักดิ์สู้ประสงค์	สิ่งรู้
เสีย รู้เร่งตำรง	ความสัตย์ ไร่นา
เสีย สัตย์อย่าเสียสู้	ชีพม้วยมรณา"

(โคลงโลกนิติ, กรมพระยาเดชาดิศร)

โคลงกระทู้สอง

"เพื่อนกิน สิ้นทรัพย์แล้ว	แขนงหนี
หาง่าย หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย ถ้ายแทนชี-	วาอาตม์
หายาก ผากผีไซ้	ยากแท้จักหา"

(โคลงโลกนิติ, กรมพระยาเดชาดิศร)

โคลงกระทู้สี่

"ฝนตกแดดออก จำ	แจ่มแสง
นกกระจอกเข้ารัง แผลง	ไผ่เร้น
แม่ม่ายใส่เสื้อแดง	คุณภาพ
เอาเสื้อคลุมหลัง เต็น	ต่อล้อหลอกฝน"

(โคลงโบราณและพระยาอุปกิตศิลปสาร)

๔. ฉันท

ฉันท เป็นคำประพันธ์ที่ไทยรับมาจากวรรณคดีบาลี ภาษาบาลีเป็นภาษาที่มีการใช้เสียงหนักเบาซึ่งเรียกว่าเสียงครุลหุ การนำรูปแบบฉันทจากตำราฉันทของอินเดียนั้นไม่มีบังคับสัมผัส เราจึงได้เติมสัมผัสบังคับเข้าไปเพื่อให้ไพเราะตามรสนิยมของคนไทย ดังนั้นฉันทจึงกำหนดคณะ สัมผัส และคำครุคำลหุด้วย ดังนี้

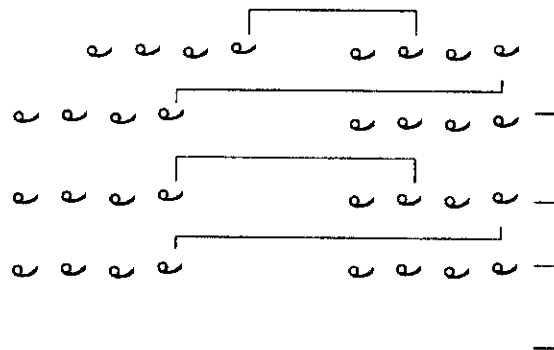
คำครุ (ˊ) คือ คำที่มีเสียงหนัก ได้แก่ คำที่มีตัวสะกด คำที่ประกอบด้วยสระเสียงยาวในแม่ ก กา และคำที่ประสมสระอำ ไอ โอ เอา ได้แก่ ตา คำ หัด เรียน เป็นต้น

คำลหุ (ˋ) คือ คำที่มีเสียงเบา ได้แก่ คำที่ประกอบด้วยสระเสียงสั้นในแม่ ก กา เช่น จะ ดู เกอะ ชี ไต่ะ เป็นต้น บางบทอาจใช้คำ ข หรือคำที่ประสมด้วยสระ อำ เป็นคำลหุ

การนำฉันทมาแต่นั้น กวีไทยไม่ได้นำฉันทในคัมภีร์ของอินเดียมาใช้ทั้งหมด เมื่อนำมาใช้บางครั้งก็ไม่เคร่งครัดครุลหุและยังมีส่วนที่คิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่อีกด้วย ในบทเรียนนี้จะกล่าวถึงเฉพาะฉันทที่นิยมใช้ในบทประพันธ์ไทย ดังนี้

๔.๑ วิชชুমมาลาฉันท ๘

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทวิชชুমมาลาฉันท ๘ จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง บทประพันธ์ประเภทวิชชুমมาลาฉันท ๘ จำนวน ๑ บท

“แรมทางกลางเดือน	ห่างเพื่อนหาผู้
หนึ่งได้นึกดู	เห็นใครไปมี
หลายวันถันล่วง	เมืองหลวงธานี
นามเวสาลี	ดุ่มเดาเข้าไป”

(สามัคคีเภทคำฉันท, ชิต บุรทัต)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๘ วรรค หรือ ๔ บาท, ๑ บาทมี ๒ วรรค วรรคละ ๔ คำ (รวม ๑ บาท มี ๘ คำ)

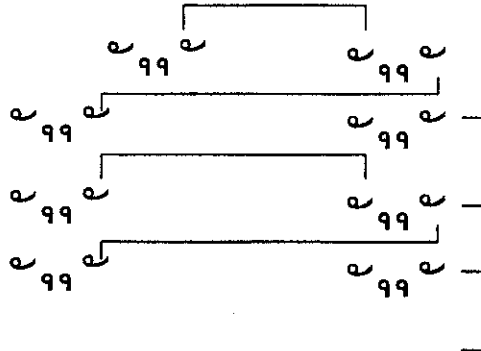
๒. สัมผัส - คำสุดท้ายวรรคแรกสัมผัสกับคำที่สองของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๖ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๗, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๕ สัมผัสกับคำที่สองของวรรคที่ ๖.

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ ของบทถัดไป

๓. ทุกวรรคใช้คำครุล้วน

๔.๒ มาถวณฉันท ๘

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทมาถวณฉันท ๘ จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง บทประพันธ์ประเภทมาถวณฉันท ๘ จำนวน ๑ บท

“จงจรเที่ยว	เที่ยวบทไป
พงพนไพร	ไศลละสำเนา
ดั้นบทเดิน	เพลินจิตเรา
แบ่งทุขเบา	เขาวนไว”

(นิทานเวตาล, น.ม.ส.)

ฉันทลักษณ์

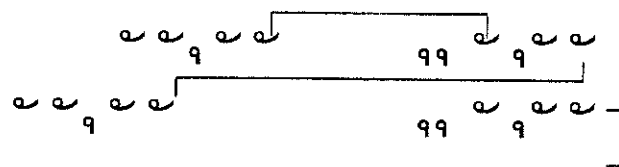
๑. คณะ - ๑ บท มี ๘ วรรค หรือ ๔ บาท, ๑ บาทมี ๒ วรรค วรรคละ ๔ คำ (รวม ๑ บาท มี ๘ คำ)

๒. สัมผัส – คำสุดท้ายวรรคแรกสัมผัสกับคำแรกของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๖ และคำสุดท้ายของวรรคที่ ๗, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๕ สัมผัสกับคำแรกของวรรคที่ ๖
สัมผัสระหว่างบท – คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๔ ของบทถัดไป

๓. คำแรกและคำที่สี่ของแต่ละวรรค ใช้คำกรุ, คำที่สองและคำที่สามของแต่ละวรรค ใช้คำลหุ

๔.๓ อินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทอินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง บทประพันธ์ประเภทอินทรวีเชียรฉันท์ ๑๑ จำนวน ๒ บท

“สายัณห์ตะวันยาม	ขณะข้ามที่ขั้มพร
เข้าภาคนภาตอน	ทิศตกก็รำไร
รอนรอนและอ่อนแสง	นภาแดงสีแปลงไป
เป็นครามอร่ามใส	สุภะสดพิสุทธิสี”

(ณ หาดทรายชายทะเลแห่งหนึ่ง, ชิด บุรทัต)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ – ๑ บท มี ๔ วรรค หรือ ๒ บาท, ๑ บาทมี ๒ วรรค คือวรรคหน้า ๕ คำ และวรรคหลัง ๖ คำ (รวม ๑ บาท มี ๑๑ คำ)

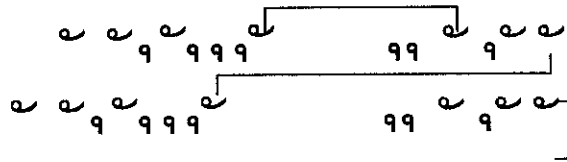
๒. สัมผัส – คำสุดท้ายวรรคแรกสัมผัสกับคำที่สามของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓

สัมผัสระหว่างบท – คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ของบทถัดไป

๓. คำแรก คำที่สอง คำที่สี่และคำสุดท้ายของวรรคหน้าแต่ละวรรค และคำที่สาม คำที่ห้าและคำสุดท้ายของวรรคหลังแต่ละวรรค ใช้คำกรุ, คำที่สามของวรรคหน้าแต่ละวรรค และคำแรก คำที่สองและคำที่สี่ของวรรคหลังแต่ละวรรค ใช้คำลหุ

๔.๔ วสันตดิถีจันท์ ๑๔

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทวสันตดิถีจันท์ ๑๔ จำนวน ๑ บท

ตัวอย่าง บทประพันธ์ประเภทวสันตดิถีจันท์ ๑๔ จำนวน ๒ บท

“อ้าเพศก็เพศนุชอนงค์	อรองค์ก็บอบบาง
ควรแต่ผดุงศิริสอาง	ศุภลักษณ์ประโลมใจ
ยามเข็ญก็เข็ญครีระอวย	พลช่วยผจญภัย
ไอ้ควรจะเอื้อนพจนไช	คุณเลิศมโหฬาร”

(ฉันทโยเกียรติชาวนครราชสีมา, พระยาอุปกิตศิลปสาร)

ฉันทลักษณะ

๑. คณะ - ๑ บท มี ๔ วรรค หรือ ๒ บาท, ๑ บาทมี ๒ วรรค คือวรรคหน้า ๘ คำ และวรรคหลัง ๖ คำ (รวม ๑ บาท มี ๑๔ คำ)

๒. สัมผัส - คำสุดท้ายวรรคแรกสัมผัสกับคำที่สามของวรรคที่ ๒, คำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ สัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๓

สัมผัสระหว่างบท - คำสุดท้ายของบทต้นสัมผัสกับคำสุดท้ายของวรรคที่ ๒ ของบทถัดไป

๓. คำแรก คำที่สอง คำที่สี่และคำที่แปดของวรรคหน้าแต่ละวรรค และคำที่สาม คำที่ห้าและคำสุดท้ายของวรรคหลังแต่ละวรรค ใช้คำครุ, คำที่สาม คำที่ห้า คำที่หก และคำที่เจ็ดของวรรคหน้าแต่ละวรรค และคำแรก คำที่สองและคำที่สี่ของวรรคหลังแต่ละวรรค ใช้คำลหุ

๕. ร่าย

ร่าย เป็นคำประพันธ์ที่ปรากฏหลักฐานในวรรณคดีไทยมานาน มีวิวัฒนาการมาจากคำคล้องจองที่คนไทยพูดกัน ลักษณะการแต่งก็ง่าย คือบทหนึ่งสามารถแต่งให้ยาวเท่าไรก็ได้ แม้ว่าจะมีกำหนดคณะและสัมผัสอยู่บ้างแต่ก็ไม่เคร่งครัด ร่ายมี ๔ ประเภท ดังนี้

๕.๑ ร่ายยาว

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทร่ายยาว

ตัวอย่าง

“พ่อชาลีศรีสุริยวงศ์เยาวเรศ   เจ้าก็เกิดในมกุฎเกศกรุงศรีวิราชบุรี
ไยพ่อไม่มองอาจยอมย่อท้อทั้งพระบิดา   ให้พราหมณ์มันจ้วงจาบหยาบช้า
เจ้าเห็นชอบอยู่แล้วหนาพ่อสายใจ...”

(ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร, เจ้าพระยาพระคลัง (หน))

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๕ วรรคขึ้นไป วรรคละ ๕ คำขึ้นไป

๒. สัมผัส - คำสุดท้ายวรรคหน้าสัมผัสกับคำใดก็ได้ของวรรคถัดไป ยกเว้นสองคำท้ายวรรค

๕.๒ ร่ายโบราณ

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทร่ายโบราณ

ตัวอย่าง

“แผนประพันธ์หนึ่งง่าย   เรียกว่าร่ายโบราณ   ประมาณวรรคละห้าคำ
ไม่จำกัดมากนัก   เต็มสร้อยได้ท้ายบท   งดคำตายท้ายสุด
สัมผัสยุติตามแผน   แต่งง่ายแสนสะดวกตาย   บารนี้”

(กำชัย ทองหล่อ)

ฉันทลักษณ์

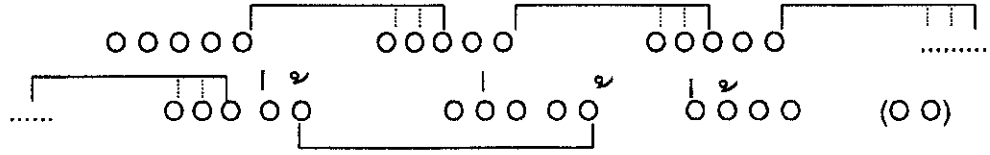
๑. คณะ - ๑ บท มี ๕ วรรคขึ้นไป วรรคละ ๕ คำ อาจมีหรือไม่มีคำสร้อย ๒ คำที่ท้ายบท

๒. สัมผัส - คำสุดท้ายวรรคหน้าสัมผัสกับคำใดก็ได้ของวรรคถัดไป ยกเว้นสองคำท้ายวรรค

๕.๓ ร่ายสุภาพ

แผนผัง คำประพันธ์ประเภทร่ายสุภาพ ๑ บท

ตัวอย่าง

“ข้าไหว้วายซีพิต   เมื่อข้าชิดข้าเชื้อ   เชื่อดังฤาเหตุใด
ธมิไวใจเท่าเผ้า   สองแม่ณหัวเจ้า   มิได้เอ็นดู   เมื่อฤา”
(ลิลิตพระลอ)

ฉันทลักษณ์

๑. คณะ - ๑ บท มี ๕ วรรคขึ้นไป วรรคละ ๕ คำ แต่ ๓ วรรคก่อนจบบทจะเป็นโคลงสองสุภาพ อาจมีหรือไม่มีคำสร้อย ๒ คำที่ท้ายบท
๒. สัมผัส - คำสุดท้ายวรรคหน้าสัมผัสกับคำแรก คำที่สองหรือคำที่สามของวรรคถัดไป, สามวรรคสุดท้ายมีสัมผัสแบบโคลงสองสุภาพ

๕.๔ ร่ายต้น ใช้ฉันทลักษณ์เช่นเดียวกับร่ายสุภาพ แต่จำนวนคำแต่ละวรรค มี ๓ - ๘ คำ และจบด้วยบาทที่ ๓ และบาทที่ ๔ ของโคลงสี่ต้น

๖. คำประพันธ์อื่น ๆ

- ๖.๑ ลิลิต คือคำประพันธ์ที่แต่งโดยใช้ร่ายและโคลงสัมผัสกันไปจนจบเรื่อง
- ๖.๒ กาพย์ห่อโคลง คือ คำประพันธ์ที่แต่งโดยใช้กาพย์ยานี ๑๑ และโคลงสี่สุภาพให้มีเนื้อความอย่างเดียวกัน
- ๖.๓ กล หรือกลบท คือ คำประพันธ์ที่มีบัญญัติลักษณะพิเศษเพิ่มเติมลงไปกว่าเดิม เช่น ใช้คำซ้ำเดิม ใช้อักษรเดียวล้วน หรือมีสัมผัสพลิกแพลง เป็นต้น
- ๖.๔ เพลงพื้นบ้าน จะกล่าวในหัวข้อต่อไป
- ๖.๕ คำประพันธ์รูปแบบใหม่ คือ คำประพันธ์ที่ไม่สามารถจัดเข้าประเภทใดข้างต้นได้ เช่น กลอนเปล่า (blank verse) วรรณรูปหรือวรรณลักษณ์ (concrete poem) และคำประพันธ์ที่มีผู้คิดรูปแบบใหม่ๆ ขึ้น

กิจกรรมท้ายบท

ให้ระบุประเภทของคำประพันธ์ต่อไปนี้ พร้อมทั้งเขียนจำนวนบท บาท วรรค และ คำกลอน (ถ้ามี)

๑. ....

ดั่งศรีสักปักษีระกำทรวง	ไอ้อาลัยใจหายไม่วายห่าง เสียดายดวงจันทร์ภาพะงาม
-------------------------	--

๒. ....

เมื่อนั้น เทพไทอุปกัมภำนำชัก นางเห็นรูปสุวรรณอยู่ชั้นใน ใครใครไม่เห็นรูปทรง	รจนานารีมีศักดิ์ นงลักษณ์ดูเงาะเงาะจง รูปเงาะสวมใส่ให้คนหลง พระเป็นทองหึงองค์อร่ามตา
--	---

๓. ....

วังเอ๋ยวังเว ฝูงวัวควายผ่ายลาทิวากาล ชานาเหนี่ยวอ่อนต่างจรกลับ ทิ้งทุ่งให้มืดมัวทั่วมณฑล	หงษ์แห่งย่ำคำระฆังขาน ค่อยค่อยผ่านท้องทุ่งมุงถิ่นตน ตะวันลับอัปแสงทุกแห่งหน และทิ้งตนดูเปลี่ยวอยู่เดี่ยวเอย
---	--

๔. ....

ขนมหวานข้าวและกับ อย่าหยิบกินนะคะ	จัดสำหรับถวายพระ ประเดี๋ยวจะตกนรก
--------------------------------------	--------------------------------------

๕. ....

วัย เยาว์ยังอ่อนหล้า รุ่น แรกตรุนตรุณี วัย พิสุทธิ์ห่างราตรี เวียน เวียนเพียรค่อยค่อย	โลเกีย แน่นน้อย ควรรคิด ตรองนา ศึกษ์สร้างสฤษดิ์ผล
--	--

๖. ....

มากินขนมกัน   นะจ๊ะฉันจะสุขใจ
กินไปก็คุยไป   จะสนุกและเบิกบาน

๗. ....

เกิดมาเป็นคน   หนังสือเป็นต้น   มีวิชาหนาเจ้า
ถ้า मैंไม่รู้   อดสูายเขา   เพื่อนฝูงเยาะเย้ย   ว่าเง่าว่าโง่

๘. ....

ฟางพื่นภาสุริยฉาย   บุระบายวิวิธวรรณ
เพริศพราวประดับสมณินัน   มนชื่อนระรื่นรมย์

๙. ....

แสนสงสารนันทาที่น่ารัก   ชะล่านักเลียงออกนอกถนน
มัวแต่เพลินปลาบปลื้มจนลืมตน   ถูกรถชนแล่นทับดับชีวา

๑๐. ....

ในเมื่อพระสุริยสายัณห์สมัยจะใกล้ค่ำ คล้อยตกต่ำอัสดงคต เป็นเพลापาท
พยัคฆจตุบถบันเทิงร้อง ก้องกึกพิลึกปีบประเปรี้ยงเสียงสนั่นลั่นพนัสพนาคร

เมื่อทำเสร็จแล้ว   ขอให้ตรวจสอบความถูกต้องจากฉันทีละข้อคำ
ประพันธ์ในบทที่ ๑ นี้ ท่านใดได้ถูกต้องน้อยกว่า ๕ ข้อ ขอให้ฝึกฝนตนเอง
เพิ่มเติม โดยโยงสัมพันธ์บังคับในคำประพันธ์ข้อที่ตอบไม่ถูกต้อง   ทั้งนี้
สามารถดูแผนผังประกอบได้